

FRANZ HOHLER'İN KÜÇÜREK ÖYKÜLERİ ÖRNEKLEMİNDE KELİME OYUNLARI VE BİR BAŞKA DİLE AKTARIMI

Musa Yaşar Sağlam

■ Bu çalışmada, 1943 yılında doğan ve doğumunun üzerinden tam yüz yıl geçmiş olan İsviçreli yazar Franz Hohler'in "*Wegwerfgeschichten*"¹ [Tek Kullanımlık Öyküler] adlı kitabında yer alan öyküler örnekleminde, karşılaşılan kelime oyunlarının bir başka dile aktarımındaki sorunlar ve bu konudaki çözüm önerilerine dikkat çekilmektedir. Edebiyat eserlerinde, reklamlarda, şiirde ve daha birçok alanda rastlanan kelime oyunları, özellikle de bu kelime oyunlarını böylesine cazip kılan dilsel malzemenin kendisi, çevirmenler için çoğu kez zorluk yaratabilmektedir.

İsviçre edebiyatının temel taşlarından biri olan, İsviçre Yazarlar Birliği ve Uluslararası PEN üyesi Hohler, yazdığı tiyatro oyunları, çocuk kitapları, kısa öyküler ve romanlar ile başta Zürih Kenti Sanat Ödülü, İsviçre Gençlik Kitapları Ödülü, Aleman Edebiyat Ödülü olmak üzere çok sayıda ödül ile taltif edilmiştir. Kendisine ayrıca 2009 yılında Freiburg Üniversitesi Onursal Doktora Payesi vermiştir.

Eserleri tam otuz ayrı dile çevrilen yazarın başyapıtları arasında yer alan "*Wegwerfgeschichten*" [Tek Kullanımlık Öyküler] adlı kitabını popüler kılan, yazarın bu eserde yer alan öyküleri ne tür ortamlarda ve kimlerle yazdığını, başka bir ifadeyle bu öyküleri bir tiyatro oyunu ya da bir okul ziyareti sırasında yetişkin ve çocuklarla ortaklaşa, âdeta yaratıcı drama yaparak yazdığını anlatması ve bu suretle insanları kendi hayal güçlerinden yararlanmaya teşvik etmesidir:

Böylesi öyküleri herkes yazabilir.

Her insanda hayal gücü vardır, ancak ondan herkes yararlanmaz. İnsanları kendi hayal güçlerinden yararlanmaya teşvik

1 Bu öykü kitabının Türkçeye çevirisi, İsviçre Kültür Vakfı Pro Helvetianın verdiği bursla Zürih/Looren'deki Çevirmenler Evi'nde tarafımda tamamlanmış (Ağustos-Eylül 2023) ve hâlen OPM & Ruffel Yayıncılıkta yayım aşamasındadır.

etmek için, sahneye çıktığım zaman bazen seyircilerden, bana bir öykü başlığı söylemelerini rica ediyor ve öyküyü hemen oracıkta yazmaya söz veriyorum. Bir müddet düşündükten sonra öyküyü seyircilere anlattırıyorum: önce biri ilk cümleyi söylüyor, bir diğeri ikinci cümleyi söylüyor, ardından birbirlerini tamamlıyor, itirazda bulunuyor vs. Bir taraftan öykü şekillenip ortaya çıkarken ben de onu daktiloya geçiriyor ve ayrılırken seyircilerin eline öykünün bir fotokopisini veriyorum. Aşağıdaki tek kullanımlık öyküler, yetişkin ve çocukların ortaklaşa yaratmış oldukları öykülere bir örnektir.

Adından da belli olduğu üzere, anlatmaktan ziyade ima eden, dolayısıyla hepimizin bildiği öykülerden çok daha kısa olan ve bu özelliğiyle öykünün bir alt türü olarak gördüğümüz “küçürek öykü”nün, “modern hayatın hızının neden olduğu bir ihtiyaçla yazıldığı ve okur tarafından bu nedenle tercih edildiği” belirtilmektedir (Yumuşak 2013: 1).

Hohler’in en kısası tek bir tümce ve en uzununu iki sayfadan oluşan, genelde bir ya da iki kısa paragrafı geçmeyen bu öykülerinde okur şaşırtılmakta ve düşünmeye sevk edilmektedir.

Daha kitabın başında ilk öyküde, âdeta yaşamın içindeki her şeyin küçürek öykülere konu olabileceğini gösterircesine, doğanın içinden küçük ancak sevimli bir hayvan karşımıza çıkmaktadır:

Acınası Binayak

[Hepimizin yakından tanıdığı kırkayağın büyük büyükbabası olan] yaşlı binayak, yuvasının önünde oturmuş, nihayet ayaklarını sayacaktı. Tüm yaşamı boyunca bunu yapmak istemiş fakat her seferinde araya bir iş girmişti. Sonunda boş bir vakit bulmuş ve ayaklarını saymaya koyulmuştu. Ne var ki bir binayağın yaşamı hiç de öyle kolay değildi. Saya saya 218’inci ayağına geldiğinde, bir serçeye yem olmamak için [...]

İlk adım olarak, öykünün içeriğini çözümlenmekte fayda var kanısındayım. Her ne kadar bir kelime oyunu söz konusu değilse de öykü “binayak” üzerine kurulanmıştır. Yazar, diğer öykülerinde de olduğu üzere bu öyküsünde de imgesel bir dil kullanmış ve daha ziyade ima etmek suretiyle anlatmayı tercih etmiştir. Binayak, ömrü boyunca hep merak ettiği ancak bir türlü vakit bulup da gerçekleştirmediği bir şeyi, kaç ayağı olduğunu öğrenmek için ayaklarını tek tek saymaya koyulur. Ne var ki 218’inci ayağına kadar sayar, sonra bir serçeye yem olmamak için yuvasına sığınır ve sayarken kaçınıcı ayağında kaldığını unuttur, ardından tekrar başlar ve bu kez 432’inci ayağına kadar gelmişti ki 810’uncu ayağı kaşınır ve onu kaşımak için hamlede bulununca yine kaçınıcı ayağında kaldığını unuttur, sonra tekrar saymaya başlar fakat bu kez de ayak-kabı tamircisinden gelen faturayı görür ve öfkelenir. Anlayacağınız öykü bu şekilde devam eder ve kırkayak kaç ayağı olduğunu bir türlü öğrenmeden bir serçeye yem olur.

Küçürek öykülerde çağımız insanının sıradan ancak yoğun ve özgün yaşantılarının bize daha çok simgesel düzeyde anlatıldığını belirten Ramazan Korkmaz, bu durumu şu şekilde açıklar: “*Temelde görselleşen bir dünyada ve süre/hız faktörlerinin kısılcığında yaşamaya çalışan 20. yüzyıl insanı, zaman yoksuludur; uzun romanlar okumaya vakti yoktur. Dolayısıyla bu gereksinimi giderecek ‘fast food’ tarzı bir anlatı türü, geçmiş deneyimleri de arkasına alarak kendiliğinden gündeme gelir.*” (Korkmaz 2007: 35) Nitekim Hohler, bize bu öyküde Korkmaz’ın ifadesiyle “*bazı değişmez hakikatleri sezdir[miş], insanları onlarla aniden yüzleştiren şok uyarımlar yap[mıştır]*” (Korkmaz 2007: 33).

Sizin de yukarıda fark etmiş olduğunuz üzere, hepimizin kırkayak olarak bildiği bu hayvanın kaç ayağı var? Aslı Almanca olan öykünün başlığı “*Der tragische Tausendfüßler*”, biz bunu Türkçeye “*Acınası Binayak*” olarak çevirdik.

Gel gelelim, sözcük olarak Latince “yüz ayak” anlamına gelen “centipeda” (centi- “yüz” + pes “ayak”) sözcüğünden türemiş bu sevimli hayvanın Türkçedeki adı “binayak” değil “kırkayak”tır. Öyküdeki gerilim de zaten bu bin tane ayağın bir türlü sonuna kadar sayılamaması üzerine kurulu değil mi, öykünün en çarpıcı, en can alıcı tarafı bu değil mi? Ayakkabı tamircisinden gelen faturanın da nasıl kabarık olabileceğini tahmin edebilirsiniz! Acaba çevirmen olarak böyle bir durumda ne yapabiliriz?

Seçeneklerden biri, dipnot düşüp kırkayağın adının Almandada binayak olduğunu söylemek olabilirdi ancak günümüzde edebî eserlerde dipnotlar okur tarafından pek arzu edilmemektedir. Üstelik bunun bir öykü, hem de küçürek bir öykü olduğunu da düşünürsek, bu durumda dipnot hiç mi hiç yerinde olmazdı.

Bir diğer seçenek ise, nasıl ki Franz Hohler diğer öykülerde olduğu gibi bu öyküde de hayal gücüne yer vererek okuru hayal kurmaya davet ediyorsa, çevirmen olarak ben de bu “*hayal kurma eylemine*” katkıda bulunmak, daha doğrusu çevirmen özgürlüğünden yararlanarak Türkçedeki *kırkayak* ile Almandadaki *binayak* arasındaki ilişkiye dikkat çekmek, bir başka deyişle aralarında köprü kurmak, bir geçiş yapmak istedim. Bu düşünceyle öykünün başına (çevirmene ait olduğunu belirtmek amacıyla) köşeli parantez içinde “[*Hepimizin yakından tanıdığı kırkayağın büyük büyükbabası olan*] yaşlı *binayak...*” şeklinde bir giriş tümcesi ekledim. Böylece okurun, özellikle de küçük yaştaki okurların hiç duraksamadan, daha doğrusu yabancılik duyumsamadan metni okuyabilmelelerini amaçladım.

İkinci örneğimiz bir aşk hikâyesi, kaynak metinde yer aldığı şekliyle bir “Transit-Gütertonne” (transit-konteyner) ile “Tonnenkilometer” (ton kilometre) arasında geçen ilk bakışta aşk:

Bir Aşk Hikâyesi

Bir transit-konteyner ile bir Ford Transit, yük trenlerinin kalktığı Muttentz Tren İstasyonunda karşılaşırlar. Bunun bir tesadüf olmadığı konusunda

her ikisi de hemfikirdirler. “Seni seviyorum.” diye fısıldar Ford Transit. Transit-konteynerin yüzü kızarır ve ikisi uzun uzun bakışirlar. Sonra [...]

Yazar bu öyküde söz sanatlarından çok anlamlılığa (Alm. *polysemie*) yer vermiştir: “Gütertonne” ve “Tonnenkilometer”. Her iki sözcükte “Tonne” yer almaktadır ancak yukarıda da görüleceği üzere erek dildeki karşılıkları farklı olduğundan bu söz sanatını bu şekliyle muhafaza etmek mümkün olmaz. Dolayısıyla çevirmen olarak ben, bu aşk öyküsündeki kahramanlardan “transit-konteyner” ile taşımacılıkta kullanılan ve bir ton yükün bir kilometreye taşınmasıyla edinilen ölçü birimi olan “ton kilometre” arasındaki bu söz sanatını nasıl muhafaza edebilirim arayışına girdim ve tıpkı bir önceki örnekte olduğu gibi yine yazarı örnek alarak, başka bir deyişle hayal gücümü kullanarak “ton kilometre” yerine “Ford Transit” sözcüğüne ulaştım. Böylece bu aşk, Türkçede bir “transit konteyner” ile bir “Ford Transit” arasında geçmektedir ve bu suretle yazarın kaynak metinde kullandığı kelime oyunu erek metinde de muhafaza edilebilmiştir: “transit konteyner” ve “Ford Transit”.

Üçüncü örneğimizde ise yazar yine aynı şekilde çok anlamlılık söz sanatına yer vermiştir. Ancak çevirmen olarak bu kez çeviri sürecinde bir sıkıntıyla karşılaşmamıştır:

Güzelim İsviçre

Yurtdışından gelmiş bir yabancı, bir keresinde tren garında bir afiş görmüştü: “Güzelim İsviçre’ye Bekliyoruz.” Afişte, bir köy çeşmesinden su içen bir kızın resmi ve fonda karla kaplı bir dağ vardı.

Adam bu afişi bir türlü unutamadı ve sonunda İsviçre’yi ziyaret etmeye karar verdi. [...] Karşısına çıkanlara, Güzelim İsviçre’ye nasıl gideceğini sordu fakat yine şaşkın şaşkın baktıklarını görünce, kendini farklı bir şekilde ifade etmeye karar verdi ve bir köy çeşmesini, başında bir kızın durduğu bir köy çeşmesini aradığını söyledi. Şimdi oldu dediler, demek Çeşme’yi arıyorsunuz, önce sağa sonra sola sapın, Çeşme karşınıza çıkacak. Adam dedikleri gibi önce sağa sonra sola saptı ve Çeşme’ye ulaştı. Ne var ki orada kimse böyle bir kıızı tanımıyordu ve nazik bir beyefendi sonunda [...]

Öyküde geçen kahraman yolda karşılaştığı birine “bir köy çeşmesini, başında bir kızın durduğu bir köy çeşmesini” [*fragte nach einem Mädchen mit einem Brunnen*] aradığını söyler. Kendisini yanlış anlayan adam ise “demek Çeşme’yi arıyorsunuz” [*Aha, sagten da die Leute, Brunnen,...*] diye yanıt verir. Bu örnekte tesadüf eseri gerek kaynak dilde gerekse erek dilde, başka bir ifadeyle her iki ülkede “çeşme” adında iki yerleşim birimi bulunmaktadır: İsviçre’de Schwyz Kantonunda bir köyün adı “Brunnen”dir, aynı şekilde Türkiye’de İzmir’in bir ilçesinin adı “Çeşme”dir. Dolayısıyla yazarın bu örnekte yer vermiş olduğu çok anlamlılık söz sanatı çevirmen için bir sıkıntı teşkil etmemiştir.

Dördüncü örnekte yazar bu kez cinas söz sanatına (Alm. *paronomasie*) yer vermiştir. Bu öyküde yazar, anlamları farklı sözcükler arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliğinden hareket etmiştir:

Üç Yanılgı

Günün birinde kütüphaneye bir cüce gelir ve cüceler hakkında bir kitap ister. Kütüphanedeki görevli kendisine ne demek istediğini sorunca, cüce, binanın girişinde A. CÜCE İL HALK KÜTÜPHANESİ yazdığını söyler. Bunu duyan kütüphaneci kendini tutamaz ve kahkahayı basar. "Haha-ha" der, "yanılıyorsunuz, siz yanlış okudunuz, girişte 'A. CÜCE İL HALK KÜTÜPHANESİ' değil, 'A. YÜCE İL HALK KÜTÜPHANESİ' yazıyor."

Bunun üzerine cüce emin olmak için [...]

Günün birinde bir cüce kütüphaneden içeri girer ve görevli memurdan kendisine cüceler hakkında bir kitap vermesini rica eder. Kütüphanedeki görevlinin şaşkınlığı üzerine, cüce, binanın girişinde "Zwergbücherei der Stadtbibliothek" "[İl Halk Kütüphanesine bağlı Cüce Kütüphanesi] yazdığını söyler. Aldığı bu yanıtta gülümseyen görevli, kapıda "Zwergbücherei" [Cüce Kütüphanesi] değil, "Zweigbücherei" [Şube Kütüphanesi] yazdığını belirtir. Görüldüğü üzere kaynak dilde "Zwerg" (cüce) ve "Zweig" (şube) arasında tek bir ses farkı bulunmaktadır. Yazar ise bu öyküyü, anlamları farklı "Zwerg" ve "Zweig" sözcükleri arasındaki bu yazılış ve söyleyiş benzerliği üzerine kurgulamıştır. Çevirmen olarak benim erek dilde böyle bir şansım olmadığından, cinas söz sanatını muhafaza etmek amacıyla "Cüce" sözcüğünü korudum ve onun yanında "Yüce" sözcüğüne yer verdim. Ülkemizde âdet olduğu üzere kütüphanelere, özellikle de küçük şube kütüphanelere bazı şahsiyetlerin adları verildiğinden, örn. Orhan Kemal İl Halk Kütüphanesi gibi, ben de daha uygun olur düşüncesiyle "A. Yüce İl Halk Kütüphanesi" demeyi tercih ettim. Anlaşılacağı üzere, kaynak metinde geçen "Zwerg" ve "Zweig" sözcükleri yerine, "A. Cüce" ve "A. Yüce" sözcükleri arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliğinden yararlandım.

Beşinci ve son örneğimizde ise yazar birden fazla sözcüğü birleştirmek suretiyle âdetâ yeni sözcükler (Alm. *Kompositum*) türetmiştir. Yazar birçok öyküsünde, başta Bern Kantonu ve civarında konuşulan bir diyalekt olan "Bärndütsch"e yer vermiştir. Hatta "Vorsicht-Totemügerli!" [Dikkat-Ruh Emiciler!] adlı öyküde bir adım daha ileri giderek öykünün tamamını Bärndütsch diyalektinde yazmış, bununla da yetinmemiş, çoğu okurun bu diyalekte nasıl olsa yeterince hâkim olmayacağı düşüncesiyle kendi uydurduğu sözüm ona yeni Bärndütsch-sözcüklere de yer vermiştir:

İki Beddua

Graubünden Kantonu'ndan bir dilbilimci bana ilginç bir şey anlatmıştı: Uzakça bir vadi olan Büyük Ayırışma'da, insanlar eskiden köylerde değil aksine dağınık vaziyette çiftliklerde yaşamış ve çok sayıda insanın bir araya gelmesinin fevkalade zararlı bir şey olduğuna inanırlarmış. Bu yüzdendir ki en büyük beddualarından biri "BirAradaGeberesiceler!" imiş.

Hemen bitişikteki vadi olan Küçük Yığın'da ise, insanların bir arada yaşamamasının fevkalade zararlı bir şey olduğuna inanırlarmış. Bu yüzden onların en büyük bedduaları "BirBaşınaYaşayasicalar!" imiş ve bu neredese sürgün anlamına gelmekteymiş.

Bütün bunlar belki de iki yüz yıl öncesine aittir. Ancak sonra bir şey olmuş olmalıydı çünkü yüz yıl önce Büyük Ayrışma'da bu beddua birden "BirAradaYaşayasicalar!"a ve Küçük Yığın'da ise "BirBaşınaGeberesiceler!"e dönüşmüştü.

"Bugün? Peki ya bugün durum nasıl?" diye sordum dilbilimciye.

"Bugün mü?" dedi ve umursamazca omuz silkti.

"Bugün o vadiler küçük teleferikler ile dolup taşı ve [...]"

Bir ovada, insanların bir arada yaşamamasının zararlı bir şey olduğu düşünüldüğünden, yazar bu şekilde yaşayanlara ilenmek için "zammi" " [bir arada] ve "kumm" " [gelmek] sözcüklerinden türetmiş olduğu "Zammikummm!" sözcüğüne yer vermiştir. Bunun bir beddua olması gerektiği düşünüldüğünde, Türkçedeki "Teneşir paklayasica", "Sürüm sürüm sürünesice" gibi ilenme ifadelerinden esinlenerek ben de bu birleşik sözcüğü erek dile [BirAradaGeberesiceler!] şeklinde aktarmaya çalıştım. Aynı şekilde, öykünün devamında bu kez komşu ovada, insanların bir arada yaşamamasının zararlı bir şey olduğu düşünüldüğünden, yazar bu şekilde yaşayanlara ilenmek için "ussi" " [dışarı] ve "gang" [gitmek] sözcüklerinden türetmiş olduğu "Ussigang!" sözcüğüne yer vermiştir. Bunu ise erek dile "BirBaşınaYaşayasicalar!" şeklinde aktarmaya çalıştım. Bilinçli bir şekilde bu beddualardan birini "geberesiceler", diğerini ise "yaşayasicalar" ile sonlandırdım zira öykünün devamında bu kez bu sözcükler yer değiştirecektir.

Yazarlar kelime oyunlarına sıkça başvururlar. Bunlara, edebî eserlerden reklam metinlerine kadar her türlü metinlerde rastlamak olasıdır. Bu gibi kelime oyunlarını doğru alımlayıp çözümlenebilmek, sonra da erek dile çevirebilmek, daha doğrusu erek dilde yeniden kurgulayabilmek kimi zaman çevirmenler için büyük zorluklar yaratabilmektedir.

Uzun yıllar kelime oyunlarına bir başka dile çevrilemez gözüyle bakılmıştır. Oysa o kadar da gizemli ve çevirmen için üstesinden gelinemez bir sorun değildirler. Her dilde kelime oyunu yapmak mümkündür, dolayısıyla kaynak metinde karşılaşılan bir kelime oyununu erek dile çevirmek mümkün değilse, örn. kaynak dilde, anlamları farklı iki sözcük arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliği erek dilde söz konusu değilse, bu durumda erek dilde eşdeğer bir kelime oyunu oluşturulabilir. Kısacası cinas (Alm. *aromasie*) yerine eş adlılık (Alm. *homonymie*), çok anlamlılık (Alm. *polysemie*), sözcük birleştirme (Alm. *kompositum*) gibi daha başka yollara başvurulabilir. Bazen de ilgili paragrafın içeriğinde ufak değişikliklere gidilebilir, burada belirleyici olan, erek dilde ilgili paragrafta yer verebileceğiniz bir kelime oyununu oluşturmaktır.

Kaynak metinde geçen bir kelime oyununu erek dilde oluşturamama durumunda ise, çevirmen son çare olarak dengeleme (Alm. *kompensation*) yöntemine başvurabilmektedir. Bu gibi durumlarda, erek dile aktarılamayan kelime oyununun yerine, metin içindeki dengeyi, başka bir ifadeyle kelime oyunu sıklığını muhafaza etmek amacıyla, metnin başka bir yerinde bağlam el verdiği durumda çevirmen erek metne kendisi bir kelime oyunu yerleştirebilmektedir.

Yukarıda, Franz Hohler'in "*Wegwerfgeschichten*" [Tek Kullanımlık Öyküler] adlı kitabından verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, kelime oyunları bir metni daha ilgi çekici kılabilmek için önemli, hatta kimi metin türleri için vazgeçilmez bir araçtır. Bunların bir başka dile aktarımı söz konusu olduğunda, çevirmenin deneyim ve niteliği, ayrıca kaynak ve erek dil ile kültüre hâkimiyeti ve yaratıcılık yeteneği büyük önem taşımaktadır.

Çevirmen olarak amacımız, erek metin okuru üzerinde, kaynak metnin kendi okuru üzerinde bıraktığı etkiye benzer bir etkiyi bırakabilmek değil midir? Bu durumda yazarı okura götürmeye çalışmalıyız! Bunu ise her çevirmen elbette kendi ana dilinde yapabilir çünkü sözcüklerin duygu değerine ancak ana dilimizde gerçek anlamda hâkim olabiliriz. Onun içindir ki edebî çeviri söz konusu olduğunda, çevirmenden kendi ana diline çeviri yapması beklenir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz. Eğer kelime oyunları ya da ironi söz konusuysa, bu durumda çevirmen kaynak metinle yüzleşmek, onu alımlamak, anlamak ve yorumlamak ile yükümlü olur. Başka bir deyişle, amaç kaynak metindeki sözcükleri çevirmek olamaz, amaç kaynak metinde dile getirilen düşüncüyü erek dile aktarmak olmalıdır. Bunun için de kendi kendimize şu dört soruyu sormalıyız. "Yazar ne diyor?" "Yazar bununla ne anlatmak istiyor?", "Yazar bunu nasıl dile getiriyor?" ve "Yazar bunu niye söylüyor?" İşte, çevirmen erek dile bir kelime oyununu aktarmak istediğinde asıl belirleyici olan, yazarın ne dediği ve bununla ne anlatmak istediği ile yetinilemeyeceği bilakis bunu nasıl dile getirdiği ve bunu niye söylediğinin göz önünde bulundurulması gerektiğidir, ancak bu durumda kelime oyunu işlevini erek dilde de yerine getirmiş sayılır.

Kaynaklar

Hohler, Franz, "*Wegwerfgeschichten*", 13. Baskı, Zytglogge Verlag, Basel 201.

Yumuşak Canbaz, Firdevs, "Kısa Kısa [Küçükrek] Öykünün Tanımı, İmkânları Ve Sorunları", *Erdem*, S 65: Küçükrek Öykü Özel Sayısı, 2013, s. 1-10.

Korkmaz, Ramazan (2007), "Küçükrek Öykü (Short Short Story) Türü Ya Da Bir Çılgınlığın Metinleşmesi", *Hece Öykü*, S 19: Öyküde Sözcük Ekonomisi: Kısa Kısa [Küçükrek] Öykü 1, 2007, s. 30-36.